

ارزیابی برخی صفات مورفولوژیک به عنوان معیارهای انتخاب در اصلاح گندم نان

Evaluation of some morphological traits as selection criteria for improvement of bread wheat

احمد رضا گل پرور^۱، محمدرضا قنادها^۲، عباسعلی زالی^۳ و علی احمدی^۴

چکیده

به منظور ارزیابی و تعیین مؤثرترین صفات در بهبود عملکرد دانه ژنوتیپ های گندم نان، آزمایشی بر روی ۵۶۷ ژنوتیپ صورت گرفت. بدین ترتیب که ژنوتیپ ها همراه با شاهد های کرج ۱ و سرداری در یک طرح آگمنتد (Augmented design) با دو تکرار کشت شدند. نتایج تجزیه همبستگی نشان دهنده همبستگی مثبت و معنی دار اکثر صفات با عملکرد دانه گیاه بود. رگرسیون گام به گام نشان داد که هفت صفت عملکرد دانه: سنبله، عملکرد بیولوژیک، شاخص برداشت گیاه، وزن هزار دانه، تعداد دانه در گیاه، تعداد دانه در سنبله و طول سنبله وارد مدل شده و در مجموع ۹۹ درصد از تغییرات عملکرد دانه در گیاه را توجیه می کنند. با انجام تجزیه علیت مشخص شد که صفات تعداد دانه در گیاه، عملکرد بیولوژیک و وزن هزار دانه بیشترین اثر مستقیم مثبت را بر عملکرد دانه گیاه دارند. بنابراین از نتایج تجزیه های آماری استنباط می شود که انتخاب غیر مستقیم برای این صفات در شرایط آبیاری متداول باعث بهبود صفت عملکرد دانه گیاه خواهد شد.

واژه های کلیدی: انتخاب غیر مستقیم، وزن هزار دانه، شاخص برداشت، تعداد دانه در گیاه و عملکرد دانه.

مقدمه

مفید نمی باشد (Richards, 1996) و به ویژه در نسل های اولیه که تعداد ژنوتیپ ها زیاد بوده و ارزیابی بر اساس ردیف های کشت ژنوتیپ ها بدون تکرار صورت می گیرد بازده ژنتیکی (Genetic gain) مطلوبی ندارد (Keim and Kronstad, 1981). صفات مورفولوژیکی به سادگی و با دقت زیاد قابل اندازه گیری بوده و توارث پذیری نسبتاً بالایی دارند، پس انتخاب بر اساس این صفات، راه مطمئن و سریعی برای غربال جوامع گیاهی و بهبود عملکرد می باشد (Yap and Harvey, 1972). بنابراین کنترل بهتر اثرات محیط در طی برنامه های اصلاحی می تواند

بهتر از گران گندم علاقمند به دستیابی به ژنوتیپ هایی هستند که از لحاظ صفت عملکرد و سایر صفات زراعی مطلوب باشند. برای رسیدن به این هدف، بهتر از گران می تواند در نسل های اولیه دست به انتخاب بزند و یا انتخاب را تا رسیدن ژنوتیپ به نسل های پیشرفته به تأخیر اندازد (Rosielle and Hamblin, 1981). عملکرد، صفتی کمی بوده و توسط تعداد زیادی ژن کنترل می شود. هم چنین وراثت پذیری این صفت به دلیل اثرات متقابل ژنوتیپ و محیط پایین بوده و بنابراین انتخاب بر اساس عملکرد در جهت بهبود آن

مواد و روش ها

این مطالعه در سال ۱۳۷۷ با انتخاب تصادفی ۵۶۷ ژنوتیپ گندم نان از کلکسیون دانشکده کشاورزی کرج، در مزرعه پژوهشی دانشکده کشاورزی کرج واقع در دولت آباد انجام گردید. عملیات تهیه زمین جهت کاشت شامل شخم، دیسک، تسطیح و ایجاد ردیف های کاشت بود. مقدار ۶۰ کیلوگرم در هکتار کود فسفره خالص به فرم فسفات آمونیوم قبل از کاشت و ۱۲۰ کیلوگرم در هکتار ازت خالص به فرم اوره در سه مرحله کاشت، پنجه دهی و گلدهی استعمال گردید. از هر ژنوتیپ ۲۰۰ عدد بذر ضد عفونی و در دو ردیف کشت گردید. طرح آزمایشی مورد استفاده طرح آگمنت (Augment) بود. آزمایش شامل دو تکرار بوده که در هر تکرار ژنوتیپ های اصلی به همراه شاهد های کرج ۱ و سرداری در ردیف های دو متری به فاصله ده سانتیمتر کشت شدند، بدین صورت که به ازاء هر ده ردیف از ژنوتیپ های اصلی، دو ردیف از شاهد ها نیز کشت شد. در پاییز یک بار به منظور جوانه زنی بذور و در بهار هر ده روز یک بار آبیاری انجام گرفت. در هر ردیف پنج بوته به طور تصادفی اتیکت گذاری شده و پس از رسیدگی محصول برای هر ژنوتیپ از صفات: طول پدانکل، ارتفاع گیاه، طول سنبله، وزن هزار دانه، عملکرد دانه سنبله، تعداد دانه در سنبله، عملکرد بیولوژیک، تعداد دانه در گیاه، شاخص برداشت گیاه، شاخص برداشت سنبله، وزن سنبله و عملکرد دانه گیاه یادداشت برداری صورت گرفت. بر روی داده های به دست آمده تجزیه واریانس یک طرفه با تکرار نامساوی برای بررسی یکنواختی زمین آزمایش انجام شد. تجزیه ضرایب همبستگی فنوتیپی، رگرسیون گام به گام و تجزیه علیت به منظور بررسی روابط صفات با یکدیگر و تعیین بهترین شاخص های گزینش صورت گرفت. در انجام تجزیه علیت از مدل پیشنهاد شده توسط دیوی و لیو (Dewey and Lu, 1959) استفاده شد.

برای بهبود عملکرد از طریق انتخاب غیر مستقیم (Indirect selection) برای صفاتی که همبستگی خوبی با عملکرد داشته و کمتر به تغییرات محیط حساس هستند صورت گیرد (Dawari and Luthra, 1991). تجزیه ضرایب همبستگی صفات مختلف با عملکرد دانه به تصمیم گیری در مورد اهمیت نسبی این صفات و ارزش آن ها به عنوان معیارهای انتخاب کمک می کند (Agrama, 1996). با کمک تجزیه رگرسیون گام به گام (Step-wise regression) می توان اثر صفات غیر مؤثر یا کم تأثیر را در مدل رگرسیونی بر روی عملکرد حذف نموده و تنها صفاتی را که میزان قابل ملاحظه ای از تغییرات عملکرد را توجیه می کنند مورد بررسی قرار داد (Agrama, 1996). تجزیه علیت که توسط لی (Li, 1956) ارائه شد به صورت وسیعی در شکستن همبستگی بین اجزاء عملکرد در جو (Dofing and Knight, 1992)، گندم (Blue et al., 1990)، برنج (Rao et al., 1991) و توتون (Amarnath and Marty, 1988) مورد استفاده قرار گرفته است. داواری و لوترا (Dawari and Luthra, 1991) در مطالعات خود بر روی ارقام گندم نان نشان دادند که صفات شاخص برداشت، تعداد سنبله در هر گیاه و طول سنبله اجزاء مهم عملکرد بوده و انتخاب بر اساس آن ها می تواند برای بهبود عملکرد مؤثر باشد. ناشیت و همکاران (Nachit et al., 1991) در مطالعه ای بر روی ارقام پیشرفته گندم نان دریافتند که عملکرد دانه همبستگی بالایی با صفات زودرسی، لوله شدن برگ، تعداد پنجه های بارور، طول پدانکل و تعداد بذر در سنبله دارد. نیکخواه (۱۳۷۸) با انجام تجزیه همبستگی، رگرسیون گام به گام و علیت در ارقام گندم نان نتیجه گرفت که گزینش برای صفت تعداد سنبله در گیاه باعث افزایش عملکرد خواهد شد. هدف از این تحقیق، ارزیابی و تعیین مؤثرترین صفات در بهبود عملکرد دانه ژنوتیپ های گندم نان در شرایط آبیاری متداول می باشد.

نتایج و بحث

عملکرد دانه گیاه جدول ۳ نشان داد که بیشترین اثر مستقیم مثبت مربوط به صفات تعداد دانه در گیاه، وزن هزار دانه و عملکرد بیولوژیک بوده و بیشترین اثر مستقیم منفی از طریق صفات تعداد دانه در سنبله و شاخص برداشت گیاه اعمال می شود. صفت عملکرد دانه سنبله اثر غیر مستقیم منفی از مسیر صفت تعداد دانه در سنبله بر عملکرد دانه سنبله داشته، ولی به دلیل اثرات مستقیم و غیر مستقیم زیادی که به صورت مثبت بر این صفت اعمال می کند به طور کلی همبستگی بالایی با آن دارد. صفت طول سنبله نیز علاوه بر این که همبستگی پایینی (از لحاظ عدد همبستگی) با عملکرد دانه گیاه دارد اثر مستقیم بسیار کمی نیز بر این صفت اعمال می کند، ولی اثر غیر مستقیم آن از طریق صفت تعداد دانه در گیاه قابل ملاحظه است. از نتایج تجزیه علیت می توان استنباط نمود که برای بهبود عملکرد دانه گیاه در شرایط آبیاری متداول می توان صفات تعداد دانه در گیاه، وزن هزار دانه و عملکرد بیولوژیک را افزایش داد؛ چرا که قسمت زیادی از ضرایب همبستگی این صفات با عملکرد دانه گیاه مربوط به اثر مستقیم آن ها بر این صفت می باشد و در مورد صفات شاخص برداشت گیاه، تعداد دانه در سنبله، عملکرد دانه سنبله و طول سنبله می توان به طور هم زمان اثرات غیر مستقیم آن ها را بر روی عملکرد دانه گیاه مورد توجه قرار داد. این نتایج با یافته های فرشادفر و همکاران (Farshadfar et al., 1993) و داواری و لوترا (Dawari and Luthra, 1991) مطابقت داشته و مغایر نتایج نیکخواه (۱۳۷۸) می باشد. تفاوت در نتایج را می توان به متفاوت بودن مواد گیاهی و شرایط محیطی در هر یک از این مطالعات نسبت داد. هم چنین می توان نتیجه گرفت که برای تعیین شاخص های انتخاب بایستی نتایج حاصل از تجزیه همبستگی و رگرسیون گام به گام را به وسیله تجزیه ضرایب علیت مورد بررسی دقیق قرار داده و سپس نتیجه گیری نمود.

تجزیه ضرایب همبستگی جدول ۱ نشان داد که به استثنای وزن سنبله تمامی صفات همبستگی مثبت و معنی داری با عملکرد دانه گیاه دارند. هم چنین تمامی صفات به جز طول پدانکل و وزن سنبله همبستگی مثبت و معنی داری با صفت عملکرد دانه سنبله نشان دادند. وزن هزار دانه نیز همبستگی مثبت و معنی دار با شاخص برداشت سنبله و عملکرد دانه سنبله و همبستگی منفی و معنی دار با صفات تعداد دانه در گیاه و سنبله نشان داد. همبستگی منفی بین صفات وزن هزار دانه و تعداد دانه در سنبله و گیاه می تواند به دلیل رقابت گلچه ها برای مواد فتوسنتزی جاری باشد که موجب کاهش وزن دانه ها می گردد. این نتایج با برخی از یافته های دیوی و لیو (Dewey and Lu, 1959) و ناشیت و همکاران (Nachit et al., 1991) مطابقت دارد. نتایج رگرسیون گام به گام جدول ۲ با در نظر گرفتن صفت عملکرد دانه گیاه به عنوان متغیر وابسته و سایر صفات به عنوان متغیرهای مستقل نشان می دهد که در مجموع هفت صفت وارد مدل شده که روی هم رفته ۹۹ درصد از تغییرات عملکرد را توجیه می نمایند. سایر صفات مورد مطالعه تأثیر معنی داری بر مدل نداشته و به همین دلیل اختلاف ژنوتیپ ها از نظر صفت عملکرد دانه گیاه را می توان به تفاوت در این صفات نسبت داد. در این میان صفت عملکرد دانه سنبله به تنهایی ۷۶/۹ درصد از تغییرات عملکرد دانه گیاه را توجیه کرده که چنین رابطه قوی را می توان به دلیل همبستگی مثبت و بالای این دو صفت دانست. در مورد صفت عملکرد بیولوژیک نیز که بعد از عملکرد دانه سنبله بیشترین تغییرات عملکرد دانه گیاه را توجیه کرده چنین همبستگی مثبت و بالایی وجود دارد. نتایج حاصل از این بررسی با نتایج حاصل از مطالعات نورمند مؤید (۱۳۷۶) و نیکخواه (۱۳۷۸) مطابقت دارد. نتایج تجزیه علیت برای صفت

References

نورمند مؤید، ف. ۱۳۷۶. بررسی تنوع صفات کمی و رابطه آن ها با عملکرد گندم نان در شرایط آبی و تعیین

منابع مورد استفاده

- بهترین شاخص مقاومت به خشکی. پایان نامه کارشناسی ارشد اصلاح نباتات. دانشگاه تهران.
- نیکخواه، ح. ۱۳۷۸. ارزیابی و مطالعه نحوه توارث پذیری مقاومت به خشکی در گندم نان. پایان نامه کارشناسی ارشد اصلاح نباتات. دانشگاه تهران.
- Agrama, H.A.S. 1996. Sequential path analysis of grain yield and its components in maize. *Plant Breeding*. **115**:343-346.
- Amarnath, S., and N.S. Marty. 1988. Path-coefficient analysis in chewing tobacco. *Indian. J. Genet.* **48**:393-396.
- Blue, E.N., S.C. Mason. and D.H. Sander. 1990. Influence of planting date, seeding rate and phosphorus rate on wheat yield. *Agron. J.* **82**:762-768.
- Dawari, N.H. and O.P. Luthra. 1991. Character association studies under high and low environments in wheat (*Triticum aestivum* L.). *Indian. J. Agric. Res.* **25**:68-72.
- Dewey, D.R. and K.H. Lu . 1959. A correlation and path-coefficient analysis of components of crested wheat-grass and production. *Agron. J.* **51**:515-518.
- Dofing, S.M. and C.W. Knight . 1992. Alternative model for path analysis of small grain yield. *Crop Sci.* **32**:487-489.
- Farshadfar, E., G. Galiba, B. Kozsegi and J. Sutka . 1993. Some aspects of the genetic analysis of drought tolerance in wheat. *Cereal Research Communications.* **21**:323-330.
- Keim, D.L. and W.E. Kronstad. 1981. Drought responses of winter wheat cultivars grown under field stress conditions. *Crop Sci.* **21**:11-14.
- Li, C.C. 1956. The concept of path coefficient and its impact on population genetics. *Biometrics.* **12**:190-210.
- Nachit, M.M., H. Ketata and E. Acevedo 1991. Selection of morpho-physiological traits for multiple abiotic stresses resistance in durum wheat. *Physiology breeding of winter cereal for stressed Mediterranean environments* .PP:391-400.
- Rao, C.S., A.V. Rao and A.S.R. Prasad. 1991. Effect of inadmissible paths in path analysis . *Indian. J. Agric. Sci.* **61**:471-475.
- Richards, R.A. 1996. Defining selection criteria to improve yield under drought. *Plant Growth Regulation.* **20**:157-166.
- Rosielle, A.T. and J. Hamblin. 1981. Theoretical aspects of selection for yield in stress and non-stress environments. *Crop Sci.* **21**:943-945.
- Yap, T.C. and B.L. Harvey. 1972. Inheritance of yield components and morpho-physiological traits in barley (*Hordeum vulgare* L.) . *Crop Sci.* **12**:283-286.